

דף הרחבות לנושא –

הלכות בישול – (שיעור 7)

כלי ראשון וכלי שני

שיעור 19

❖ **חידוד הטעם שאיסור בישול בכלי שהוסר מהאש הוא רק מדרבנן לפי הירושלמי**

הקדמה אורה הציע שתי אפשרויות מדוע אין בישול אלא כשהאור מהלך תחתיו -

קדמה אורה מסכת שבת דף מ עמוד ב

בהך מילתא דאיתמר בירושלמי דאין בישול מן התורה אלא כשהאור מהלך תחתיו איכא למימר בה תרי טעמא –

- א. או משום דתולדות האור אינן כאור מן התורה, ועיקר בישול האמור בתורה הוא על ידי האור ממש ולפי זה נראה משי"ס דילן דלא כשיטת הירושלמי מהא דדג מליח וקולית האספנין, וכן מדגזרינן תולדות חמה אטו תולדות האור, שמע מינה דבתולדות האור איכא איסורא דאורייתא.
- ב. אבל אם נאמר דהא דלא מיקרי בישול מן התורה בכלי ראשון הוא משום דאין בו כח לבשל כל צרכו, ואם כן אין ראייה מדג מלוח, דהתם היינו גמר מלאכתו.

לדבריו צריך ביאור אם הגדרת המושג 'בישול' בתורה הוא – בישול על מקור חום, וממילא כשאנו על מקור חום – אין זה דרך בישול. או שהכוונה היא שיש הבדל בתוצאה בין בישול על מקור החום לבין בישול אחר שהוסר ממקור החום.

שימו לב – בשיעור התרשמנו שתוספות והרמב"ן חלקו בדיוק בשאלה הזאת. הקדמה אורה הציע את שתי האפשרויות לביאור הירושלמי עצמו!
למסקנה הוא דחה את האפשרות השניה -

והנה שיטת הירושלמי הוא ודאי מחמת דתולדות האור לא חשיב בישול, מדקאמר דלענין בשר בחלב נמי לא הוי בישול, ואי משום דאין בו כח לבשל כל צרכו הא בבשר בחלב לא בעינן שיעורא

יצוין שגם הפני יהושע הציע שהחילוק בין כלי ראשון וכלי שני הוא במישורים הללו -

פני יהושע מסכת שבת דף מ עמוד ב

בפשיטות מצינו למימר דבכלי שני אפילו יד סולדת בו מותר, דתו לא מיחזי כמבשל דאין דרך בישול בכלי שני

כלי שני מותר מדאורייתא מכיוון שלא כך מבשלים.

ברם הוא מסיים שמאחר ותוספות מחלקים חילוק מציאותי, שמשפיע על שאר בישולים שבתורה, חילוקו נדחה.

❖ **שיטת הרמב"ם**

שיעורנו נסוב סביב מחלוקת הרמב"ן והתוספות אם בישול בכלי ראשון שאינו על האש הוא בישול מדאורייתא או לא. באשר לדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים במחלוקת גדולה. מחמת מורכבות המחלוקת, אנו מביאים את עיקרי הדברים בהרחבות בלבד.

הרמב"ם פסק להלכה כדברי המשנה שאנו עוסקים בה, המתירה לתת תבלין לכלי שני, -

רמב"ם הלכות שבת פרק כב הלכה ו

וכן קדרה רותחת, אף על פי שהורידה מעל האש, לא יתן לתוכה תבלין ... ואם צק התבשיל מקדרה לקערה, אף על פי שהוא רותח בקערה – מותר לו ליתן לתוך הקערה תבלין, שכלי שני אינו מבשל.

ערוך השולחן העיר הערה כללית על העניין –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שיח סעיף יח

בפרק כ"ב ביאר [הרמב"ם] בישולי דרבנן, כמו שהתחיל שם בפכ"א "נאמר בתורה תשבות וכו' שאסרו חכמים משום שבות". ובאלו הפרקים ביאר כל דיני שבותין ... ויש לדעת ולהבין זאת, כי יש נפקא מינה לדינא בספיקות, דספק דאורייתא לחומרא, וספיקא דרבנן לקולא. ולכן על המעיין להבין באיזה בישול אנו דנין. ואנחנו בעניית דעתינו נבאר בס"ד כפי יכולתנו ואתה ד' היה עוזר לנו:

ומתוך הבחנה זו הסיק –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שיח סעיף ב

המדקדק בדבריו שם ימצא דגם כלי ראשון אינו מבשל מן התורה ומן התורה אין בישול רק כשהקדירה עומדת על האש

ובאופן דומה הסיק האגלי טל (מבשל ס"ק כ"ג אות ב). וכן דייקו מלשון 'לא יתן' – משמע שאין בכך איסור דאורייתא, כמו שכתב הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה ג

כל מקום שנאמר 'אין עושין כך וכך' או 'אסור לעשות כך וכך בשבת', העושה אותו דבר בזדון – מכין אותו מכת מרדות

כלומר, אין בכך חיוב סקילה דאורייתא.

אך בשביתת השבת דחה את הראיה שהביא ערוך השולחן –

שביתת השבת הקדמה למלאכת מבשל ס"ק ז

ולעניות דעתי ... משום הא לא מכרעא, דהא לא לכל הדברים אמרינן דכלי ראשון מבשל, רק למקצתן ... וידוע דתבלין גם כן אין כולן טבען שוה ולכך לא פסיקא ליה לרמב"ם למינקט לשון חיוב לכך כתב רק אסור

כפי שראינו בהמשך השיעור, גם בעלי התוספות, הסבורים שבישול בכלי ראשון אסור מדאורייתא, מודים שבפועל יש אוכל שלא יתבשל בכלי ראשון שאינו על האש. אמנם אסור מדרבנן לתת כל אוכל לכלי ראשון, מפני שזה נראה כמבשל. אין אף שיטה שיש איסור דאורייתא להניח כל אוכל בכלי ראשון. הרמב"ם בסעיף זה כתב שאין לתת אוכל לכלי ראשון, ואכן יש אוכל שאסור להכניס אותו לכלי ראשון רק מדרבנן. אין זה מוכיח שאין אוכל שאיסור נתינתו לכלי ראשון הוא מדאורייתא!

❖ ראיות בעלי התוספות לדין עירו

בשיעור הצגנו את מחלוקת הראשונים בגדרו של עירו. תוספות הביאו ראיות מרחבי הש"ס. ראה אחת עלתה מהמשנה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמה עמוד ב

משנה. כל שבא בחמין מערב שבת - שורין אותו בחמין בשבת. וכל שלא בא בחמין מערב שבת - מדיחין אותו בחמין בשבת

אם מדובר בכלי ראשון, לכאורה המשמעות היא שמותר להדיח מכלי ראשון. על פניו עולה שעירו ככלי שני! בהמשך השיעור נראה שלפי חלק מבעלי התוספות המשנה עוסקת בכלי שני, ואילו בכלי ראשון אסור להשרות מפני שמחזי כמבשל.

ראה אחת הובאה מדיני הכשרת כלים. היאך מכשירים גת?

תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף עד עמוד ב

דרש רבא: נעוה ארתחו

בלי להיכנס לעובי הסוגיה, הדיון הוא על הכשרת כלים שונים שבלעו יין נסך. רבא אומר שיכשירו את הגת על ידי עירו מים רותחים לתוכו. לכאורה עולה מכאן שעירו יכול לפעול ככלי ראשון! הראשונים דחו את הראיה בטענות שונות. הדחייה הפשוטה ביותר –

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף כ עמוד א

התם הוא בין דצונן הוא אבל בעלמא לא

מכיוון שמדובר בהכשרה משימוש בצוננים, אין צורך בחום של כלי ראשון ממש, בכדי להכשיר.

מחמת קדושת החטאת נאמר בתורה –

ויקרא פרק ו, כא

וכלי חרש אשר תבשל בו ישבר, ואם בכלי נחשת בשלה ומרק ושטף במים:

כלומר, מכיוון שטעם החטאת 'מתבשל' לתוך הכלי, יש להכשיר אותו לפני השימוש, ואם אין יכולת להכשיר יש לשבור את הכלי. המשנה והגמרא דנים בגדרי בליעה זו –

תלמוד בבלי מסכת זבחים דף צה עמוד ב

מתני'. אחד שבישל בו ואחד שעירה לתוכה רותח, אחד קדשי הקדשים ואחד קדשים קלים - טעונין מריקה ושטיפה; ר"ש אומר: קדשים קלים אין טעונין מריקה ושטיפה. גמ'. ת"ר אשר תבושל בו - אין לי אלא שבישל בו, עירה לתוכו רותח מנין? ת"ל: ואשר תבושל בו ישבר

לכאורה עולה שהבישול והעירוי שווים! לכאורה זה מוכיח שהעירוי ככלי ראשון. ברם גם לפי השיטה שעירוי מבשל כדי קליפה, דיינו שקליפת הכלי יבלע בכדי לחייב שבירה או מירוק של הכלי.

ראיה נוספת הובאה מדיני בליעה באיסור והיתר. חום הבישול גורם לאוכל 'לבלוע' מהטעם של הסובב אותו. הגמרא במסכת פסחים דנה במצבים שונים בהם האוכל בא במגע עם דבר האוסר אותו. לדוגמא - חתיכת בשר שנפלה לתוך חלב. באילו מצבים הבשר ייאסר ובאילו לא?

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף עו עמוד א

גמרא. איתמר: חם לתוך חם - דברי הכל - אסור. צונן לתוך צונן - דברי הכל מותר. חם לתוך צונן, וצונן לתוך חם; רב אמר: עילאה גבר, ושמואל אמר: תתאה גבר

אם גם הבשר וגם החלב חמים – שניהם ייאסרו. אם שניהם קרים – לא תהיה בליעה (כמובן שלא ניתן לאכול אותם ללא שטיפה, אבל הבשר לא נאסר). רב ושמואל חלקו במצבים שאחד חם והשני קר – לפי רב 'העליון גובר' – כלומר – אם מה שנופל הוא החם – תהיה בליעה, אחרת לא. ולפי שמואל 'התחתון גובר'. להלכה נפסק כשמואל, שהתחתון גובר. בעצם נאמר כאן שאם העליון חם ונופל לתוך קר לא יהיה בישול. כלומר – עירוי של חם לתוך קר לא מבשל! אך הגמרא מעירה –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף עו עמוד א

כיון דחם הוא, אדמיקר ליה אי אפשר דלא בלע פורתא, קליפה מיהא ניבעי! ... אימא: חם לתוך צונן - קולף אמנם התחתון יגבר ויקרר את העליון. אך עד שזה יקרה השכבה שבאה במגע תבלע. מכאן הוכיחו בעלי התוספות שיש בישול בכדי קליפה.

מכנה משותף לכל הראיות הוא שכולן לקוחות מעולם הבליעה והפליטה באיסורים. יש לבחון באופן כללי האם יש בהכרח השוואה מוחלטת בין השפעת הטעם שנבלע באוכל לבין דיני בישול בשבת, ואכמ"ל.

❖ 'יד נכונית' – שיטת החיי אדם

ללא להיכנס לעומק דיני מעשרות, נשים לב לדברי הרמב"ם בסוף הלכה זו -

רמב"ם הלכות מעשר פרק ג הלכה טו

... נותן לקערה קטנה ולתמחוי לתוך התבשיל אף על פי שהוא חם, מפני שאינו מתבשל בכלי שני. ואם היה חם ביותר כדי שיכוח את היד לא יתן לתוכו מפני שהוא מתבשל

הרמב"ם חילק בין סתם כלי שני, שלא מבשל, לבין כלי שני 'חם ביותר' עד כדי 'שיכווה את היד', שכן מבשל החיי אדם בספרו "שערי צדק" על מצוות התלויות בארץ הסביר את המשמעות של דברי הרמב"ם. הוא מורכב, ונוגע בסוגיה נוספת מהירושלמי מעשרות שלא עסקנו בו. הוא הסביר שדברי הרמב"ם הללו מבוססים על הירושלמי הבא (שסופו מקביל לחלוטין לירושלמי במסכת שבת בו אנו עוסקים) –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת מעשרות פרק א הלכה ד

משנה – נותן לחמיטה ולתוך התמחוי אבל לא יתן ללפס ולקדירה כשהן מרותחים
גמרא עד היכן רבי יודה בר פזי רבי סימון בשם רבי יוסי בר חנינא עד כדי שיהא נתון ידו לתוכה והיא נכוית. הכל
מודים בכלי שני שהוא מותר. מה בין כלי ראשון מה בין כלי שני. אמר רבי יוסי בי רבי בון כאן היד שולטת וכאן אין
היד שולטת. אמר רבי יונה כאן וכאן אין היד שולטת אלא עשו הרחקה לכלי ראשון ולא עשו הרחקה לכלי שני

המשנה עוסקת בהלכה שמותר לאכול פירות באופן עראי בלי הפרשת תרומות ומעשרות. השאלה היא עד
מתי האכילה נחשבת עראי. בישול הוא אחד הדברים שמגדיר את המעבר לאכילה דרך קבע.
החיי אדם הסביר שהרמב"ם למד את הירושלמי באופן הבא –
'עד היכן' – מותר לתת לכלי שני? עד שידו נכוית (כלומר – אם היד נכוית – אסור. אחרת – מותר). 'הכל
מודים' – שפשט המשנה הוא שמותר לתת לכלי שני! אך אם ברור לנו שאסור לתת לכלי שני, מדוע המשנה
חילקה ביניהם? מחלוקת האם זו הרחקה, או מפני שרחוק הוא שכלי שני יהיה חם ממש.
וכך לשונו –

ספר שערי צדק – שער מצות הארץ בינת אדם פרק ב

וצ"ע גדול על כל הגאונים ראשונים ואחרונים שלא הביאו דברי רמב"ם פ"ג מהלכות מעשרות הלכה ט"ו שכתב
בהדיא דכלי שני אם היד נכוית בו מבשל
ובאמת נראה לומר שהרמב"ם הוציא דין זה דכלי שני מבשל כשהיד נכוית בו מהירושלמי פ"א דמעשרות (הלכה ד')
על מתני' ונותן לחמטה ולתוך התמחוי אבל לא יתן ללפס ולקדירה כשהן מרותחים רבי יהודה אומר לכל הוא נותן
וכו' ואיתא שם בגמ' הנ"ל עד היכן ר' יהודה בר פזי בשם וכו' עד כדי שיהיה נותן ידו לתוכו והוא נכוית הכל מודים
בכ"ש שהוא מותר מה בין כלי ראשון לכלי שני אמר ר' יוסי וכו' כאן היד שולטת בו וכאן אין היד שולטת בו אמר ר'
יונה כאן וכאן אין היד שולטת בו אלא עשו הרחקה לכלי ראשון ולא עשו הרחקה לכ"ש א"ר מנא הדין וכו' ע"כ
[ונהנה לכאורה היה נראה דהא דקאמר עד היכן ומשיב רבי יהודה (בר פזי) עד שיהא נותן ידו לתוכו והיא נכוית קאי
על כלי ראשון דאמר במתני' אבל לא יתן ללפס ולקדירה כשהם מרותחים ולפ"ז יהיה סובר רבי יהודה (בר פזי) דכ"ר
אינו מבשל עד שיהא רותח שנותן ידו לתוכו והיא נכוית ובכ"ש נצרך לומר דכ"ש אינו מבשל אף כשהוא רותח :
אבל אי אפשר לומר כן כי לפי פירוש זה יהיה רבי יהודה (בר פזי) דלא כר' יוסי ודלא כר' יונה דלתרווייהו הבישול
דכ"ר כשהוא חם כל כך כשאין היד שולטת בו ולרבי יהודה (בר פזי) יהיה הבישול דכ"ר דווקא כשהיה חם כל כך
כשנותן ידו לתוכו ונכוית בו שהוא יותר חם משאין היד שולטת כי פירוש אין היד שולטת בו נראה כשפושט ידו לתוכו
אינו יכול להחזיק שם ומוציא תיכף אבל אינו נכוית בה ורבי יהודה (בר פזי) אומר דווקא עד שיהא רותח כשהיה
נכוית:]

ולכן נראה שהרמב"ם ז"ל מיאן לפרש כך ופירש הא דקאמר בגמ' עד היכן קאי אמתני' דקאמר ונותן לחמטה
ולתמחוי שהוא כלי שני ופריך עד היכן יכול ליתן לכלי שני ומשיב ר"י ואמר עד כדי שיהיה נכוית פירוש כשהוא חם
כ"כ אז מבשל אף בכ"ש וקאמר הכל מודים בכ"ש שהוא מותר הוא מילתא באפיה נפשית וקאי אמתני' ר"י אומר לכל
וכו' ומפרש דר"י לקולא וקאי אכלי ראשון אבל בכ"ש אינו מבשל וכמו שמפרש בבלי דר"י קאי לקולא. ופריך מה בין
כ"ר לכ"ש וקאי אמתניתין דקאמר אבל נותן לחמטה וכו' אבל לא ללפס כו' כשהן מרותחים ומשיב ר' יוסי כאן היד
שולטת בו וכאן אין היד שולטת בו דר"י ס"ל דהבישול מן התורה הוא כשהמים רותחין אף כשאין היד נכוית בו רק
שאין היד שולטת בו והא דמחלק במתני' בין כ"ר לכ"ש הוא דסתם כלי ראשון אין היד שולטת וסתם כלי שני היד
שולטת ולכן קאמר במתני' דנותן לחמטא מפני שהוא כ"ש וסתם כ"ש היד שולטת. אבל לא יתן ללפס כשהם
מרותחים דסתם כ"ר הוא רותח ואין היד שולטת ור"י פליג עליו וסובר דהבישול מן התורה הוא כשהיה המים
רותחים שנותן ידו ונכוית אבל כשהוא רק שאין היד שולטת אינו מבשל מה"ת רק שעשו הרחקה לכ"ר ואמרו דמבשל
אף כשהוא רק אין היד שולטת ולא עשו הרחקה לכ"ש ואינו מבשל כשהוא רק אין היד שולטת ולכן חלקו במתני' בין
כ"ר לכ"ש אבל כשהכ"ש הוא רותח שנותן ונכוית מבשל ג"כ אף שהוא כ"ש מפני שהוא בישול דאורייתא. וסובר כר"י
דאמר לעיל עד כדי שיתן לתוכו ונכוית דקאי על כ"ש כמו שפרשנו ור' מנא מסייע ג"כ לר' יונה ולכן פסק הרמב"ם
דכ"ש כשהוא רותח כשנותנה לתוכו ונכוית מבשל..

משמעות הדברים היא שיש בישול בכלי שני אם היד נכוית! וכך כתב בשביתת השבת:

שביתת השבת פתיחה למלאכת מבשל ס"ק י

מדברי הבינת אדם .. למדנו שני חומרות :

(א) דאם היד נכוית גם בכלי שני אסור.

(ב) דאם היד סולדת אסור להניח להתחמם שיהיה היד נכוית, דבהיד סולדת בו אינו רק מדברי סופרים ובהיד נכוית
הוא מהתורה.

אך דחה את דבריו -

והנה אמנם אם דבריו נתנו להאמר בסברא, אך לא מצינו לא חבר בכל הפוסקים
המשנה ברורה הביאו להלכה -

משנה ברורה סימן שי"ק מח

עיי' בחיי אדם שכתב דהיכא שהיד נכוית בו לכולי עלמא מבשל אפילו בכלי שני :

החזו"א (או"ח סימן נב אות יט) הסכים עם פירוש הבינת אדם לירושלמי, אך כתב שהבבלי חולק. ובכל זאת
חשש לחומרה -

חזו"א איש אורח חיים סימן נב אות יט

ומכל מקום קשה להקל באיסור שבת. ולפי זה נפל בבירא עמיקתא היתר כלי שני דקשה לשער בין יד סולדת לנכוית
... ובלאו הכי נוהגים להחמיר בכלי שני שהיד סולדת בו (משום קלי בישול, בהם נעסוק בשיעור הבא) ... וגם משום מחזי
כמבשל (כמו שראינו בדברי תוספות בסוף השיעור הנוכחי). ומיהו מעיקר הדין נראה דאין איסור בכלי שני, אפילו יד נכוית,
כיוון דלא הזכירו זה הפוסקים הרי"ף הר"מ והרא"ש וטושי"ע והסמ"ג לא אסר אלא בפת.

והמנוחת אהבה שם כתב שלספרדים שאין מנהג להחמיר בזה, יש להתיר אפילו כשהיד נכוית כמו עיקר הדין.
וכן פסק הרב עובדיה בהליכות עולם (חלק ד עמוד נט)